

ԿԼԵՄԵՆԳԻՏԿԵՆ

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐԸ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԷՋ

Ձ.

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԹՐՈՒՄԸ

ԻՐԱՆԻԱՍՏՈՒԹԵԱՆ ԴՈՐԾԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ
ՄԻՆԶՈՒ ԵՐԻ ԳՆԱՆՈՒՄ

Կեսարացիքն և ինչպես Վարդանի հոգը
Նիկիոյ խնդիրներուն մէջ նշանաւոր է Սո-
հան վարդապետն ալ, որ Փրկչապոս կթղթի
կողմէն Լեհաստան գնաց և կրցաւ հաշ-
տեցնել խնդիրը իր ժողովուրդին հետ:

Այս պատմութեան մէջ շատ ուշագրաւ
է վարդապետին նշանակութիւնը՝ Նոյնիսկ
հանդէպ եպիսկոպոսի, որ ըստ Դատարան-
այն, աբելայ մըն էր եպիսկոպոս օրհնուած
ատենը:

Վարդապետութիւնը ուրիշ, ուժովցած
և զարգացած, ինչպէս Սրապիոնի Դպրոցին
մէջ, Ամիթ, Նոյնպէս Ամասոյ, Էջմիածին
և ուրիշ անոց, պահած է իր Տաթևեան
(Սիւնեաց Վարդապետարանի) շէտուած
նկարագիրը մինչև Կոլոտ և սոցին, ԺԼ.
դար, հաստատուն գետին մը վրայ թողով
իր նշանակութեան այնպիսի հետքերը, ո-
րոնց ջնջումը հետզհետէ վարդապետութեան
արդի ըմբռնումին մէջ անիմատ բան մըն
է: Իբր հետեանք, թիրևս մէկ կողմէն եպիս-
կոպոսական փառասիրութիւններու, ինչ-
պէս զիտել տուինք նախապէս ալ, և միւս
կողմէն այն ազդեցութեան, որուն մէջ միջը-
նուած ձեռք գաւազանը, մինչև մեր օրերը
չափազանց հազուադիւր քաջատունութիւն-
ներով — ուր վարդապետութեան տեսա-
կանը թէ և մասամբ նորէն ուժովցաւ, ա-
նի զիտակից և զիտնական ըմբռնումով
և պատրաստութեամբ, բայց գործնականը,
այսինքն՝ վարդապետութեան իրաւասու-
թեան որով և յայտնի գործադրութիւնը,
չփոխուած ձեռք եպիսկոպոսութեան իրա-
ւունքներուն հետ, բայց Բեմէն, ուր սա-
կայն ամէն վեղար ունեցող իրաւունք ու-
նեցած է բարձրանալ — որչափ ալ 4 կամ

14 աստիճաններու արելութեամբ տիրացած
ըլլայ հոն բարձրանալու իրաւունքին:

Այս կողմ. պատմական իրողութիւններու
մէջ սակայն նկատելի կէտ մը կայ, այն ալ
սա է թէ արգիւտ, զոր օրինակ Կեսարացին,
ինչպէս և Յովհան, և այլն, և այլն վար-
դապետներ, որոնք եպիսկոպոս կը բա-
նադրեն կամ Կաթողիկոսը կը ներկայացնեն
նախապաշտօնէն մէջ, իրաւաստահատ խն-
դիրներու մէջ, ևն., իսկապէս վարդապետն
է, թէ եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն
ունին և վարդապետ կ'ըսուին:

Ստույգ է որ այսպիսի սովորութիւն մը
ունէին հին եպիսկոպոսներ, որոնք ի պա-
տիւ իրենց վարդապետութեան, կը պահէին
իրենց վարդապետ տաղտը և եպիսկոպո-
սութիւնը կը կցէին իրենց վեհապետ հետ:
Այսպէս զոր օրինակ, վարդապետութեան
աստիճան ունեցող եպիսկոպոս մը, իբր Ա-
ռաշտոյց Սերապիոն, պիտի ստորագրէր
հին սովորութեամբ, զՊատմական Վարդապետ,
Եպիսկոպոս Սերապիոն: Բայց Դատարան-
այն գործին մէջ մասնաւորապէս շնչուած
է վարդապետութիւնը և ամենին չէ չփոխ-
ուած եպիսկոպոսութեան հետ: Եւ Դատարան-
այն այնպիսի յիշատակութիւններ ունի
այս մասին, որոնք արժէքաւոր են:

Միայն առաքելութիւն կրնայ վերջնել
Կեսարացին, որուն Լեհաստան երթի թուա-
կանը կ'իյնայ իր առաջին Պատրիարքութե-
ան նշանաւոր, և Կեսարացին եպիսկոպոս ձեռ-
նադրուեցաւ Կ. Պոլսի Աթոռին համար(*),

(*) Ստուգել խնամատ ճշգրտութիւն մը կը պա-
հանջեն Կեսարացին թուականները: Իր կեն-
սագրութեան համար կարեւոր կը համարինք
սա տեղեկութիւնները, որոնք մէկ կողմէն
պիտի ճշգրտեն իր մասին գրուածները, և միւս
կողմէն պիտի ճոխացնեն զանոնք:

Կեսարացին իբր Վարդապետ և իբր Պատ-
րիարք նշանաւոր եղած է: Երեք անգամ Կ.
Պոլսի Պատրիարք եղաւ (տե՛ս, զոր օրինակ,
ԸՆԴԱՐԱՆԻ ՕՐԱՅՈՑՑ 1901 տարւոյ, երես 87-90):
Իր եղբորդու Յովհանի մասամբ տպուած
(տե՛ս իմ Եղբայ Էջմի, երես 78-80) և մասամբ
ձեռագիր յիշատակարանին համեմատ, Գրիգոր
գաւազանի իշխանութիւնը կ'առնէ Ամիթի (= Տիարապետ) մէջ, Սրապիոն վրդ. էն, 1595ին:
Եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի Կիլիկիոյ Յովհան-
նէս Եղբ. էն (հաւանաբար Այնթապի Յովհան-
նէս մէջ, 16(2)ին կամ հաջորդ): Առաջնորդ կ'ըլ-
լայ (դեռ Պատրիարք տիրողը ընդհանրացած է

և Ջամէհան ալ Նիկոյի բանագործութեան խնդրին մէջ իբրեւ եպիսկոպոս կը ներկայացնէ Կեսարացին, այնպէս որ Պրուսայի Առաջնորդ Արիստակէս Վրդ.՝ Նիկոյին կ'ըսէ, ըստ Ջամէհանի, թէ Դուռն ալ եպիսկոպոս ես, ան ալ, իրաւունք չունի քեզ բանագործելու։ մինչ ինչպէս տեսանք Դաւիթ-ժեցին կը շեշտէ Կեսարացիին վարդապետութիւնը։ Եւ նոյնիսկ Պրուսայի Առաջնորդին ըսելը՝ թէ ես ալ վարդապետ եմ, ես ալ կրնամ արձակել քեզ նոյժքէ, տեսակ մը հակասութեան մէջ կը գնէ Ջամէհանը։ Ինչ և իցէ, խնդրի շատ պարզ է ըստ ինքեան, այնպէս որ Կեսարացիին իբր վարդապետ կը բանադրէ զՆիկոյ, և ոչ թէ իբր եպիսկոպոս։ որովհետեւ Նիկոյը եպիսկոպոս մըն է առանց վարդապետութեան. ըստ Ա. Դաւիթ-ժեցւոյն արեւիկայ մըն էր այն, ինչպէս գիտեի տունը վերադառնալ — Ակապ Կաթողիկոսն (Մեղիթսիս) ելեալ ի քաղաքէն գնաց ի վանքն, որ անուամբ Սրբուհոյ Աստուա-

ծածնին կոյ շինեալ արտաքոյ քաղաքին, զոր Լովաքիք Հաճկասաւ Աստուածածին տանն, և անդէն առանց գիտելոյ ժողովրդոցն ի մէջ գիշերի ակառն օրհնել զՆիկոյ արեւիկայն եպիսկոպոս» (Երես 356),

Դէպքերու և դէմքերու այս իրական նկարագրութեան մէջ կը տեսնենք թէ վարդապետութիւնը անկախ է եպիսկոպոսութենէն, և հետեաբար իր ստոյգ նշանակութեան ամուր բարձունքին վրայ։

Է.

ՈՐՈՒՆ Է ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐ ՅԱԼՈՒ ԻՐԱՌՈՒՆԿՐ

Շատ հետաքրքրական կէտի մը առջեւ կը գտնուինք հիմա՝ Վարդապետութեան իսկական նշանակութիւնն ու գործունէութիւնը այնքան այլալայտ է որ, ինչպէս վարդապետութեան իրաւունքները կամ մասամբ բռնաբարուած են կամ մասամբ խափանուած, նոյնպէս վարդապետական աստիճաններ տալու իրաւունքն ալ առկա է և՛ վարդապետութեան աստիճանն ապամոութիւնը այս մասին շատ և շատ որոշ է, բացարձակապէս յայտնի է։ Թողունք հիւնքը, նոյնիսկ Տաթևացի Գրիգորը, որ երբեք եպիսկոպոս չհղաւ ձեռնադրութեամբ և օծումով, այլ միշտ Տնաց վարդապետ և վարդապետներ հասցուց, և երբ նայինք Դաւիթ-ժեցիի պատմագրած ժամանակներուն, կը տեսնենք թէ վարդապետութեան վարդապետական աստիճաններ տալու իրաւունքը, լիայ էր և է՝ ուղիղը, և արդէն ուրիշ կերպ չէր կրնար ըլլալ։ Այսինքն վարդապետութիւնը, ինչպէս տեսանք իր ծագման և պատմութեան մէջ, իբր որոշ գիծ Հայ Եկեղեցւոյ նուիրապետութեան մէջ, պէտք էր որ ուղիղ կերպով նոյն գծին աստիճանաւորին ձեռքով տրուէր ուրիշի մը կամ փոխանցուէր։ Այսօրուան իրողութիւնները բոլորովին տարբեր են սակայն. Մայրապոյն վարդապետութիւնը կայ, Մայրապոյն վարդապետներ կան, բայց վարդապետութիւնը ուղղակի վարդապետական գծով չի տրուիր կամ չի փոխանցուիր ուրիշին, այսինքն Մայրապոյն վարդապետներ չեն կրնար(?) տալ ուրիշին վարդապետութեան աստիճանները, ըլլալ

այս միջոցներուն) Կ. Պուրի։ 1693ին Մովսէս Վրդ.ի հետ (ետքը կ'ընթ) Եգիպտոս կ'երթայ, Սինայ լեռը կ'ընեն, կը վերադառնան Ամիթ, ժողով կը գումարեն, հանգանակութիւն կը բանան Երուսաղէմի պարտքին համար մինչև վանն ինչ, և Երուսաղէմ գալով 1610ին կը վճարեն վանքին 60,000 դրշ. պարտքը՝ Պատմագրէր Աղադ Գալիթի ատեն, և Պատմագրէր կը գնեն Գրիգոր Պարմէսը։ 1611ին Կ. Պուրի Պատմագրէր կ'ըլլայ նորէն, և յետոյ կը թողու Կեսարիա կ'երթայ. բայց 1633ին նորէն կը հրաւիրուի Պուրի պատմագրական Աթոռը։ Իբր տակդոն, ժողովուրդ և ազգեցիկ էր Կեսարացին։ Հիմա էր ժամանակին գրտաւթեանց, ինչպէս նաև Ուսումնարանին և երկրաշարակալին անթերի։ Երկու գործ ունի, մէկն ընկալանք էր Պատմութիւնը յետմայի մինչև 1636 թուին, և աւարտէրէն հայերէն թրգմ. մը Ուսումնարանը։ Նիւնած է նաև երկնագունը մը հայերէն գրքով և լեզուով։ Սրապիտինի մահուան առթիւ քերթուածները գրած է Ամիթեցիներուն, ինչպէս նաև Գանձ մը և Տալ մը այրուքին կարգով։ Նիւնել տուած է Դամարայի մօտ կամուրջի մը (1621 - 1632)։ Վախճանած է Կ. Պուրի մէջ 1636ին և թաղուած է Հալաթիսի հիւրանոցի եկեղեցւոյն։ Ս. Գր. Լուսաւորչի։ Թաղման համար Շահին 2էլէպիէ ձեռքով 4703 դրշ. ծախք կ'ըլլայ և ասոր համար կը ծախեն իր գիրքերը։ Գերեզմանը զախտատեղի կ'ըլլայ։ Մնացած գիրքերը իբր յիշատակ կ'ըսենք՝ 8ակար եղէ կը նախքէ Կեսարիոյ Ս. Սարգիս եկեղեցւոյն 1665ին։

4, ըլլայ 14: Այս իրաւունքը վերադառնաւ ի վարդապետներուն հայկականութեան, այսինքն՝ այն վարդապետներուն որոնք եպիսկոպոս եղած են: Մինչ վարդապետութիւնը և եպիսկոպոսութիւնը, իբր իրարմէ տարբեր աստիճաններ և դասեր, այնքան որոշ կերպով զանազանուցան և պահուցան, որ եպիսկոպոսներէն շատեր վարդապետութիւն չունէին: Վարդապետական կառուածը զբաւաւարմանը էր, ամէն վեղարաւոր վարդապետ չէր և չէր կրնար ըսուիլ՝ եպիսկոպոս օրհնուելէ ետքը վարդապետական իշխանութիւն տանող եպիսկոպոսներու գոյութիւնը, որոնցմէ միշտ ժամանակակիցներ ունինք, նորութիւն մը կամ տարօրինակ իրողութիւն մը չէ: Դաւրթեցին կը պատմէ թէ Սարգիս եպիսկոպոսի և Տէր Կրեակոսի հաստատած միմէկն ապաւը այնքան բարի համբաւ մը շինեց, որ շատ մարդիկ եկան և յարեցան իրենց, ուղի միայն աշխարհականք և անշնորհք, այլ և եկեղեցականք և անուանիք արք վարդապետք, եպիսկոպոսք եւ համանայն, որոնց մէջ կը յիշէ Մովսէս Պօղոս Վարդապետը, Մովսէս Սիւնեցին, Բեղլու Ներսէս Մովսէս, ամէնքն ալ գեռ չառած վարդապետական իշխանութիւն, և, ինչպէս կանխեցինք անգամ մը յիշել վերեւ, ըսէ Թումայ Սպիտակպոսն Տաթևու, որ զկնի եղև վարդապետս (երես 250):

Դաւրթեցին դիտել կուտայ նաև թէ Մովսէս Կթղի Սիւնեցին, իբր օտակալին վարդապետ գրով քարոզութեամբ շրջէր յաշխարհու, Փրկչպապա արեւդային (ետքը

Կթղիկոս) առաւ զիսխանութիւն վարդապետական, և յետ մասց ինչ զՔաւազան Վարդապետականս (երես 308-9): Նոյնպէս Բեղլու Ներսէս Վարդապետ գաւազան կուտայ Միւլքիսեթ Վաճեցիին, և Կեսարացի Խաչատուր Վարդապետ գաւազան կուտայ Զուգայիցի Սիմէօնին (երես 389, և 399):

Թէ վարդապետութիւն տալու իրաւունքը վարդապետին է, թէ եպիսկոպոսներ կային՝ որ վարդապետ չէին, այս երկու իրաւունքները բացարձակապէս պատմական են, և բոլորովին յայտնի իրողութիւններ:

Մաշտոցի մէջ ալ շատ յայտնի է այս պարագան: Զեռագիր Մաշտոցներու մէջ, զոր օրինակ Ազգ. Մատենադարանի Թ. 237 Մաշտոցի մէջ (երես 151), կը կարգանք. «Կանոնք, յորժամ իշխանութիւն կամրցին տալ վարդապետս աշակերտացն իւրոց, այս է կարգն»: Մայր-Մաշտոցը (տպ. Կ. Պոլս, 1807) ձեպսու ըրած է արդէն, իսկ Էջմիածնի Մաշտոցը (տպ. 1876) «Մեծ վարդապետս» գրած է. «Որ է Մարապոյն վարդապետս»:

Աւելորդ է ուրեմն այսօր յայտնի իրաւունքն մը համար օրինակներ շարել և շատցնել: Բայց կ'արժէ որ ուշադրութեամբ նկատի առնենք այն ցանկերը, որոնք վարդապետական Քաւազանը կամ Քաւազանքներ կը ներկայացնեն: Այս ցանկերը թէև իրարմէ տարբեր, բայց միեւնոյն սկզբունքի վրայ շինուած են, և Դաւրթեցին իր եկզ. Պատմութեան ԼԲ. գլխին մէջ երեք տարբեր ցանկեր կուտայ, զորս մենք քով քով կը դնենք.

Ա.

Բ.

Գ.

1. Միւլքիսեթ Պօղ
2. Յովհաննէս Վանական
3. Վարդան
4. Ներսէս
5. Եսայի Նշեցի
6. Յովհան Որոտնեցի
7. Գրիգոր Տաթևացի
8. Դանիէլ Զգնաւոր
9. Յովհաննէս Համէլեցի
10. Թորոս
11. Գրիգոր Տարօնեցի
12. Յովհաննէս Շիրաք
13. Ղուկաս Կեղեցի
14. Մարապոն Ուռայեցի

1. Գրիգոր Տաթևացի
2. Դանիէլ (Զգնաւոր)
3. Յովհաննէս Համէլեցի
4. Գրիգոր Արճիշեցի, Զորբան
5. (Թորոս)
6. Ներսէս Մառաղ (Զորբանի)
7. Ներսէս Բաղիշեցի (աշխարհ)
8. Ներսէս Ամկեցի
9. Յովհաննէս Ուռայեցի
10. Ազարիա Շահկերտացի (Ամ.)
11. Սիմէօն Ապարանեցի [Կեցիի աշխ.] (Այս ցանկն ալ այս կարապետ Վրդ. շինած է)
12. Բարսեղ Պաւառցի
13. Կարապետ Կալոն (Սիմ.ի աշխ.) սա յիշատակութեամբ. ըսէ
14. Փոքր Սիմէօն Զգնազգեաց

1. Յովհաննէս Համէլեցի
2. Թորոս
3. Գրիգոր Տարօնեցի
4. Յովհաննէս Շիրաք
5. Ղուկաս Կեղեցի
6. Պետրոս Կարկեցի
7. Մարապոն Ուռայեցի
8. Բարսեղ Մարանեցի
9. Յովսէփ Հոռեցի
10. Կարապետ Բաղիշեցի

15. Գրիգոր Կեսարացի

16. *Մոսկովի Սրբանցի

17. *Փրիլիպպոս

18. Առաքել Դավրիժեցի

19. Վարդան Մակունցի

15. Յովհաննէս Բաժիկ, և այլք
բազումք (Բարաշի աշխատ.)

16. Առաքուհի Բաղիշեցի
(և այլ աղետելեամենս ունի
ի Չորսունի սեռեցան):

սպասաւոր Բաղիշեցի, ի
գեղջէն Փարսեղոյ, զորս
յուսա ի պատմադրացոյ, և
զոր աշօք մերովք տեսաք,
զի չէին ինչ պոկսոյ յա-
ռաջնոց վարդապետացն
ուսմամբ՝ և զործովք այլ
ևս գերագոյն»):

ԴՅՃԱԿԱՅԷՆ հրատարակուած ցանկերէն կը
չի ընկեր նաեւ Մայր-Մաշտոցներ (տպ. Կ. Պո-
լիս, 1807, հրեա 335-337), որ կցուեցաւ
Էջմիածնի Մաշտոցին (տպ. 1876) վերջը,
սեննիկ անուանեց վարդապետացն տեմանց,
որք ետան աշակերտաց իւրեանց կարգ
ընտն. Գրադէ՝ և յաջորդաբար զձայնագոյն
իշխանութիւն վարդապետական դատաւանի
ֆելդքորմիւն մինչ և յաւուր մերս խորագրով,
և այսաւսն արանով մը, որ վարդապետու-
թեան ծնւոյն մը կը նշուցայ թաղէս և
ժամբողովնոյ անաքիտներու վարդապե-
տութեան քարոզութեան փառ, որ հե-
տը կհետէ կը վախճանայ Մեայրապին և իւր
տղակիրտներուն, սովորէ անուարարու աւել-
մամբ իցլ տառապի՝ ի զ՝ արդեօք երբեք
գնչեմանդ կերտա քցէ միայ միայ ի նոցանց
և չկամ քաղի՞ք սմանք ի միողէ անտի վար-
պետութեան Մեծն ընկերակոյ վարդապետու-
թեանը փառապան: և որո՞ք կամ որքանեա՞ց
պաճեալ իցին զնոյն իշխանութիւն . . . , ապ-
կայն հայեցեալ ի գրչագիր ցուցակս անո-
տանց վարդապետացն՝ որ գտանին ի Մաշ-
տոցը՝ ձեռնագրութեան, ևս և ի տպագրա-
կեան ի Կոստանդնուպոլիս. զորոք անհար-
կեցաք ի յառաջարանի զորոց, հուսազատ-
զոյն մեզ բուեցաւ կարգ ցուցակին տպագրե-
լով ի Մաշտոցաւաքի անդ ի սկիզբն այսր
դարու, ուստի և ըստ այնմ գաղափարեալ
ի լուցաք աստանօր մինչև ցայժմու Ս. Հայ-
րապետն մեր Գէորգ Դ-օ:

Բայց այս ցուցակն ալ ինքնին պէտպի-
տոյթ մըն է, միեւնոյն հիման կամ սկզբուն-
քին վրայ շինուած, և ոչինչ օգնի գնալու
զատապաշտն քան միւսները, ցոյց տալու
համար վարդապետական իշխանութեան յա-
ջորդական անսայթաք փոխանցումը: Այս
ցանկերը շինուած են այսինչ կամ այնինչ
վարդապետն, կամ աւելի ընդարձակ իմաստ-
աբով մը, այսինչ կամ այնինչ վանքի կամ
Դպրոցի կողմէն, վարդապետական իշխա-

նութեան վարդապետական գիծը ցոյց տա-
լու համար: Այս սկզբունքը կամ հիմը շատ
ճիշդ է. բայց անուսնեկու ցանկը անշուշտ
թերի է. արօքնեան ոչ միայն ընդհատում
ներ քաջարժակ կերպով ցայտիկ են, այլ և
անուսնեկու շատ քիչ են վարդապետական
իշխանութեան յաջորդական անշուշտ
փառաւոր ընդգրկելու համար: Էջմիածնի
Մաշտոցին ցանկին վերջին մասը, որ Գևորգ
Գ. Կաթողիկոսի վրայ կը յանդիմ. կրնայ
միայն Գևորգ Դ-ի վարդապետական գաւա-
զանի իշխանութեան գիծը ցոյց տալ. —
ինչպէս Առաքել Դավրիժեցիին առաջին
ցանկը իր գիծին համար, և երրորդը՝ Կա-
թողիկոս Էրզն. գիծին համար — և ո՞ր
պէտք է գնիլ այն բոլոր վարդապետները,
որոնք երբեք չեն տեսած, զոր օրինակ,
Գևորգ Դ-ի գիծը, այլ արիւշ վարդապետ-
ներէ տեսած են իրենց գաւազանն ալ իշխա-
նութիւնը: Եթէ ունին վանք կամ ամէն
նշանաւոր վարդապետ սկիզբին ի վեր ար-
ձանագրած ըլլաւ իր գաւազանի գիծը, շատ
դիւրին պիտի ըլլար այդ մասին բոլոր
մը ըսել: Բայց մեր կողմէն քիչ, ինչ որ որոշ
կրնանք բռնի հիմա, սա է որ վարդապե-
տական գաւազանի յաջորդականը ցոյց
տուող այդ այլազան ցանկերը կապուած
են Սրբանաց վարդապետարանի գիծը և
ատոր ճիւղաւորումները պահելու համար:
Աւելի քաղք հնութեան մը վերանալ՝ բըռ-
նադրօսիկ ճիշդ մըն է միայն. անս գործը-
նակ Մայր-Մաշտոցին ցանկին սկիզբը, որ
մինչև Հին Ուխտի քաղաքի ընդհանրեցն(?) կը վե-
րանայ հեղինակը: Այս ցանկերուն ուրիշ
մէջ նկարագրին ու, նոյնքան որոշ, սա է
որ ասանք ուղղակի վարդապետական գիծը
կը ներկայացնեն: Դավրիժեցիի երեք ցան-
կերուն մէջ մեր կողմէ աստղանշուած ա-
նուսներ կաթողիկոս հղած վարդապետներ
են: Ասկից թիւն կը հետեւի. → շատ յայտնի
բան մը. այսինքն՝ Եթէ վարդապետութիւնը

ԻՄՍՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ս. Է. ՈՒԱՅԹԵՔԸՐ

ՄԻՋՈՑԸ

ԵՒ

ՈԳԻՆ

Յեսուսիսմեն Տիեզերքի Մասին

և

Փաստեր Աստուծոյ Դոյութեան

— • —

Ս. Թովմայի փաստարկութիւնը կը պահանջէ այն առին մեզմէ որ տեսնենք թէ ինչ կը պատահի շղթայի վերջաւորութեան: Կը շարունակէ՞ բարձրանալ մինչեւ ժխտական յաւիտենականութիւն մը թէ վերջ կը գտնէ որոշ առին մը՝ անցեալին մէջ: Ս. Թովմա դժուարութիւն ունէր փաստելու որ շղթան չի կրնար անվերջանալի անցեալ մը ունենալ, այլ պէտք է որ սահման մը ունենայ. այսօր, այս դժուարութիւնը կը մարի ինքնին, քանի որ շղթան որեւէ կերպով չի կրնար երկարիլ դէպի ետ՝ ստեղծագործութենէն առաջ: Այստեղ խոյս կու տանք նեւտոնի տիեզերքի կանոնաւորութենէն եւ, ինչպէս Ս. Թովմայի նախնական փաստին մէջ, պատճառներու շարքը կը վերջանայ Աստուծոյ մէջ:

Փաստարկութեան մէջ, այնպէս ինչպէս կը ներկայացնեն զայն առ հասարակ, գոր-

ծածուած լեզուն կ'հնթադրէ պարագան, որ ամէն արդիւնք ունի միակ պատճառ մը եւ ամէն պատճառ՝ միակ արդիւնք մը, այնպէս որ պատճառներու բոլոր շղթաները պարզ միագիծ շարայարութիւններ են: Եթէ նկատի առնենք հիմա այն իրողութիւնը թէ արդիւնք մը կրնայ յառաջ գալ բազմաթիւ պատճառներու գործակցութեամբ, ինչպէս նաեւ թէ միակ պատճառ մը կրնայ ծնունդ տալ մէկ արդիւնքէ աւելին, պատճառներու շղթաները կրնան ճիշդաւորութիւն եւ մէկը միւսին կապուիլ: Բայց քանի որ օրէնքը կը պահանջէ նաեւ որ պատճառը կանխէ արդիւնքը ժամանակին մէջ, անվիճելի է որ փաստարկութիւնը չ'ազդուի չ'ապէս: Բաց աստի, փաստարկութիւնը չի պահանջեր որ պատճառներու բոլոր շղթաները, երբ հետեւինք անոնց դէպի անցեալ երթալով, բոլորն ալ վերջանան նոյն կէտին մէջ. ուրիշ բառերով, ան չի տանիր անպայմանօրէն այն եզրակացութեան որ տիեզերքը իր պաշարը ամբողջութեամբ ստացած է մէկ յանձնումով, ստեղծագործութեան ժամանակ, եւ թէ անկէ ասդին որեւէ բան չ'է ստացած: Այսպէս՝ չ'արդարացնիր ԺԸ. դարու աստուածաբան նեւտոնականներու տեսութիւնը թէ աշխարհի դրութիւնը բացարձակապէս փակ դրութիւն մըն է եւ զարգացած է զուտ մեքանիստական օրէնքներու համաձայն, այնպէս որ պատմութեան բոլոր դէպքերը պէտք է որ պարունակուած ըլլան իրենց կանխորոշումին մէջ, առաջին վայրկեանէն: Ընդհակառակը, բնագիտական մտածողութեան արդի ուղղութիւնը — ինչպէս կ'երեւի պատճառականութեան սկզբունքի մասին ըստածէն — կը հակի այն գաղափարին թէ, բնագիտութեան մարդին մէջ կայ մշտական շարունակութիւն մը միջամտութիւններու եւ նոր ստեղծումներու: Տիեզերքը շատ հեռու է ըլլալէ զուտ մաթեմատիքական հետեւանքը մասնիկներու շարժածքին ստեղծագործութեան պահուն եւ է միջավայր մը շատ աւելի հետաքրքրական եւ բնորոշ դէպքերով քան ինչ որ կանխասահմանութեան կողմնակից մը կրնայ երեւակայել:

Բնագիտութեան առարկայ դաշտէն ներս պէտք է որ տիրէ որոշ կանոնաւորութիւն մը, որուն վրայ հիմնուինք հաստատելու

Արատալուած Լոյս Շարքաբերէն, 1906

(Սնայեայր յաջորդիւ՝ 16)